

Tanıtım ve Değerlendirme Review

Post-Kapitalist Bir Tartışma: İktisadi Adalet ve Demokrasi

Taha Eğri

ROBIN HAHNEL

İktisadi Adalet ve Demokrasi: Rekabetten İşbirliğine

çev. Yavuz Alogan, İstanbul, 2006, Ayrıntı Yayınları, 444 sayfa.

İçerisinde bulunduğumuz dönemde kapitalist ekonomik sistem ciddi bir kriz yaşamaktadır. Kendi yapısal sorunlarının ortaya çıkardığı bu kriz büyük yaralar açmış ve iktisadi sistemi bazı çıkmazlara sürüklemiştir. Fakat kapitalizmin verimsizliği ve adaletsizliği tartışılıyor olsa da alternatif bir sistem önerisi ve tartışması yapılamamaktadır. Kapitalist sistem kendi içerisinde yaptığı küçük reform ve düzenlemelerle hayatını sürdürmektedir. Robin Hahnel'in¹ 2005 yılında daha eşitlikçi, demokratik ve özgür bir sistem iddiası ile yayımladığı "İktisadi Adalet ve Demokrasi: Rekabetten İşbirliğine" adlı kitabı bu süreç içerisinde dikkat ile incelenmesi ve üzerinde tartışılması gereken bir kitap hâline gelmiştir. Robin Hahnel kitabında temel olarak kapitalizmin yirminci yüzyılda sona ereceğini iddia eden sosyalist düşüncenin² başarısızlığının nedenlerini tartışırken beklenilenin tam tersine kapitalizmin yirmi birinci yüzyılda geçmişe göre daha ileri bir teknolojik yapıya sahip ve gelişmiş olmasına rağmen daha az adil ve demokratik olarak nasıl ayakta kaldığını sorgulamaktadır. Hahnel'e göre adaletsiz olmasına, iktisa-

1 Robin Hahnel, hâlen Washington Amerikan Üniversitesi Ekonomi bölümünde emekli profesör sıfatıyla çalışmalarına devam etmektedir. Siyasal iktisat alanında birçok eser veren Hahnel aynı zamanda eylemci bir kimliğe de sahiptir. Michael Albert ile birlikte yazdığı *Unorthodox Marxism: An Essay on Capitalism, Socialism, and Revolution* (1979), *Marxism and Socialist Theory* (1981), *Socialism Today and Tomorrow* (1981), *Political Economy of Participatory Economics* (1990), *Looking Forward* (1991) (Geleceğe bakmak 21. Yüzyıl İçin Katılımcı Ekonomi çev. O. Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1994) isimli çalışmaları bulunan Hahnel'in diğer eserleri de şunlardır: *Quiet Revolution in Welfare Economics* (1990), *The Political Economy of Participatory Economics* (1991), *Panic Rules: Everything You Need to Know about the Global Economy* (1999), *The ABC's of Political Economy: A Modern Approach* (2002) (*Siyasal İktisadın ABC'si: Modern bir Yaklaşım*, çev. Y. Alogan, Ayrıntı Yayınları, 2002). Yayımladığı kitapların yanında Hahnel'in akademik dergilerde yayımlanmış çok sayıda makalesi ve muhtelif çalışmaları da bulunmaktadır.

2 Kapitalizmin kendi ürettiği yapısal sorunlar nedeniyle yıkıma uğrayacağına dair sosyalist teoriye başta Marks'ın eserleri olmak üzere birçok çalışmada rastlanabilir fakat son dönem tartışmaları takip etmek üzere Paul Baran'ın *Büyümenin Ekonomi Politikası* (1974, çev. E. Günçe, İstanbul, May Yayınları) ve Paul Sweezy'nin *Kapitalizm Nereye Gidiyor?* (1970, çev. A. B. Kafaoglu, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi) eserlerine bakılabilir.

di demokrasiyi zayıflatmasına, dehşet verici biçimde verimsiz olmasına ve doğal çevreyi tahrip etmesine rağmen kapitalizm yirminci yüzyılda zafer kazanmıştır. Komünizm ve sosyal demokrasi, iktisadi verimlilik, iktisadi demokrasi veya adaletin birbirleriyle çelişmesinden değil iktisadi adalet ve demokrasiyi sağlayamadıklarından başarısız olmuşlardır. Temel olarak bu tez ile yola çıkan Hahnel, kitabın büyük bölümünde ise “İktisadi Adalet ve Demokrasi”nin gerçekleştirilebilmesi için adil iş birliği ekonomisinin nasıl daha iyi geliştirilebileceği üzerinde odaklanarak rekabet ve hırs ekonomisi yerine “katılımcı ekonomi” modeli iddiası ile okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Yazar, kitabın ana tezi olarak iktisadi adalet ve iktisadi demokrasinin kabul gören anlayışın ötesinde olduğunu söylemekte ve bu kavramlar ile yüzleşip iktisadi adalet ve demokrasinin tanımlarını tam yapamadığımız sürece rekabet ve hırs ekonomisi karşısında yenilgiye uğranılacağını iddia etmektedir. Kitapta genel olarak kapitalizmin, merkezî planlamanın ve piyasa sosyalizminin iktisadi adalet ve demokrasi sunma yeteneğinden tamamen yoksun olmasının sebepleri tartışılırken iktisadi adalet ve demokrasi sunarken çevreyi koruyan ve verimliliği artıran tutarlı bir iktisadi kurum ve yordamlar kümesi ayrıntılı olarak tanımlanmaya çalışılmıştır.

Hahnel, dört ana bölüm hâlinde oluşturduğu kitabının ilk bölümünde “iktisadi adalet” ve “iktisadi demokrasi” nosyonlarını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. *Katki temelli* olarak tanımladığı muhafazakâr ve liberal anlayışa karşı çıkarak *fedakârlık temelli* bir iktisadi adalet anlayışını savunan Hahnel, insanların kendi emeklerinin ve üretim varlıklarının katkısına göre tüketmesi gerektiğini öne süren muhafazakâr anlayışın ve tüketimin kişisel katkıya göre belirlenmesi gerektiğini belirten liberal anlayışın tatmin edici olmadığını ve iktisadi adaleti sağlayamayacaklarını iddia etmektedir. Bunun yerine, herkese kendi çabasına göre yani kendi iktisadi görevlerini yerine getirirken üzerine düşen her türlü fedakârlığa göre tüketim hakkını belirleyen bir anlayışın kabul edilmesinin zorunlu olduğunu savunmaktadır. Diğer taraftan şekli demokrasi anlayışının gerçek anlamda demokrasiyi güvence altına almadığını öne sürmekte, mevcut çoğunluk kuralına ve “özgürlük” anlayışına karşı çıkarak bireylere verilen tek bir oy hakkı ile özgürlüğün sağlanamayacağını savunmaktadır.³ Hahnel’e göre kişinin sonuçtan etkilenme ölçüsüyle orantılı karar alma girdisi olarak tanımlanan “iktisadi öz yönetim” aracılığıyla insanların kendi iktisadi kaderlerini denetlemeleri gerekmektedir. Buna göre bir iktisadi karar bazı insanları diğerlerinden daha çok etkiliyorsa daha çok etkilenenlerin daha az etkilenenlere göre karar alma süre-

3 Hahnel’in kapitalist özgürlük anlayışını ele alırken temel eleştirilerini yönelttiği çalışma için bk. Friedman, M. (2008). *Kapitalizm ve özgürlük* (çev. N. Himmetoğlu, & D. Berk). İstanbul: Plato Yayınları.

cinde daha fazla söz sahibi olması gerekir. Yazar, iktisadi adalet ve demokrasi nosyonlarını tartıştığı birinci bölümün sonunda Marksist “kriz” kuramlarını ele almış ve kapitalizmin kendinde sonra gelecek olan adil ve iş birliğine dayanan ekonomileri örgütlediği mitinin gerçeği yansıtmadığını iddia etmiştir. Yirminci yüzyıl eleştirmenlerinin beklediğinin aksine kapitalizm kendi ardıllarının tohumlarını beslememekte aksine kendi sistemini akılcılaştırarak derinleştirmektedir. Hahnel, bütünüyle reformdan geçirildiğinde bile kapitalizmin insanlara kendi iktisadi hayatları üzerinde denetim sunamayacağını ve insanları yaptıkları fedakârlıklardan ötürü adil bir biçimde ödüllendiremeyeceğini iddia etmektedir.

Kitabın ikinci ana bölümünde yazar, geçmişte yaşananları ele almakta ve yirminci yüzyıla hâkim olan belli başlı iktisadi kurumlardaki içsel kusurları irdelemeye çalışmaktadır. Kapitalist iktisadi sistemin yirminci yüzyıl içerisinde bazı insanların iktisadi durumlarında iyileşmeler sağlasa da toplumsal kalkınmayı ve eşitliği sağlayamadığını iddia etmektedir. Bunun yanında, komünist ekonomilerde eşitsizlikler azaltılsa da demokratik yönetim sorununun çözülemediğini ve yönetici sınıfın iktisadi faaliyetlerinin izlenemediğini öne sürmektedir. Ne yöneticiler ne de işçiler, merkezî plan ekonomilerinde toplumsal iktisadi çıkarı geliştirecek ve buna katkı sağlayacak yeterli özendiricilere sahiptirler. Gerek tüketiciler ve gerekse işçiler merkezî plan ekonomilerinde sistematik olarak öz yönetim fırsatlarından yoksun bırakılmışlardır. Diğer taraftan Hahnel, bu bölümde sosyal demokratların komünizmin hatalarına düşmeden kapitalizmin başarısızlıklarına cevap vermeye çalıştığını ve piyasa sisteminin eşitsizliklerini ve verimsizliklerini önemli ölçüde azaltan reformlar yaptıklarını ileri sürmektedir. Fakat İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hırs ve rekabetin yönlendirdiği bir sistemi açıkça benimsemeleri ve iktisadi adalet ve demokrasiden sapılan bu durumun on yıllara denk düşmesi sosyal demokratların ahlaki otoritelerini zayıflatmıştır. Ahlaki otorite ve siyasi destek temelli olmaksızın adil iş birliği kurma çabaları duraksamış ve yüzyılın sonunda kapitalizm karşısında direnememişlerdir. Hahnel bu bölümün sonunda kendisinin de düşünsel olarak inandığı liberter sosyalistleri ele almakta ve “Liberter Sosyalizm: Yanlış Giden Neydi?” alt başlığıyla değerlendirdiği süreçte bu düşüncenin takipçilerinin reform denemeleri sırasında acıklı bir başarısızlığa uğradıklarını iddia etmektedir. Hemen bu bölümün başında Hahnel kendisini bir liberter sosyalist olarak sayıyor ve rekabet ve hırs ekonomisine karşı adil iş birliği ekonomisinin kurulması için söyleyebilecekleri çok şeyleri olduğunu öne sürmektedir.⁴ Fakat diğer eleştirilen görüşlere göre daha tutarlı

4 Hahnel’e göre liberter sosyalizm terimi genel anlamının ötesinde bir kapsama sahiptir. İşçilerin ve tüketicilerin kendi

olduğunu iddia ettiği liberter sosyalizmin neden bir başarı elde edemediğini de sorgulamaya çalışmaktadır. Hahnel'e göre liberter sosyalistler reformu örgütlemenin zorunluluğunu ve önemini ciddi bir şekilde anlayamamışlardır. Liberter sosyalistler liberter bir sosyalist ekonominin gerçekçi bir ihtimal olduğu konusunda ikna edici bir savunma ortaya koyamamış ve geniş kitlelere ulaşamamışlardır. Sosyal demokratların ve komünistlerin şu soruya kolay yanıtları vardır: Kapitalizm değilse ne? Kolayca İsveç veya Sovyetler birliği gösterilebilmektedir. Ancak liberter sosyalistlerin somut örneklerinin olmaması, görüşlerinin uygulanabilir oldukları hususunda ciddi kuşkular doğurmuştur.

Üçüncü ana bölüme geldiğimizde Hahnel, yeni bir ekonomik model tasarımı yapmaktadır. Kapitalizm sonrasında adil ve paylaşımcı bir iktisadi sistem planları tasarlayan yazar, bu bölümde iktisadi modelinin çalışma sistematiğini, amaçlarını ve bunların yanında bu modele getirilen eleştirileri de ele almaktadır. Katılımcı bir ekonomiyi iktisadi adaleti ve demokrasiyi verimliliği feda etmeksizin geliştiren mümkün bir iktisadi kurumlar seti olarak tanımlayan Hahnel, bu hedefe ulaşmak için uzun vadeli bir mücadelenin gerektiğini vurgulamakta, "iktisadi vizyon"un mücadelenin gerçekleşmesinde ve yeni bir ekonomik sistemin kurulmasında çok büyük bir rolü olduğunu iddia etmektedir. Yazar, kapitalist sistemin iyi bir sistem olduğu fakat işleyişte problemleri bulunduğu gibi bir düşünce ile reformlarda başarılı olunamayacağını, yeni bir sisteminde kurulamayacağını iddia etmektedir. Kitap içerisinde derinlemesine ve ayrıntılı ile ele aldığı katılımcı ekonomi modelinin temelinde işçi ve tüketicilerin öz yönetim hakkına sahip olmaları ve fedakârlık temelli bir ödüllendirme sisteminin kurulması vardır. Özet olarak kurulan işçi konseyleri yapılacak olan üretim miktarını belirleyebilecek ve her konsey üyesi diğer üyeye bir "çaba notu" verecektir. Bu çaba notu tüketim miktarının belirlenmesinde kullanılacaktır. Diğer taraftan tüketici konseyleri ise tüketim noktasında tüketmek istedikleri mal ve miktarlarına karar verebilecektir. Hahnel katılımcı planlama olarak adlandırdığı ekonominin üretim hedeflerinin belirlenmesine, işçi konseylerinin ve federasyonlarının, tüketici konseyleri ve federasyonlarının ve işleri kolaylaştırıcı olması hedeflenen bir İrdeleme Kolaylaştırma Kurulunun (İKK) katılacağını söylemektedir. Katılımcı planlamada işçiler ve tüketiciler kendi faaliyetlerini, kendileri ve başkaları için hesaba kattık-

---

iktisadi faaliyetleri üzerinde doğrudan denetimini savunan ve adil iş birliği ekonomisini kurmak için kapitalizmin yerinden edilmesi gerektiğine inanan herkes Hahnel'e göre liberter sosyalisttir. Bu bağlamda Hahnel, ütopyacı sosyalistleri, lonca sosyalistlerini, anarko-sosyalistleri, anarko-komünistleri, konsey komünistlerini, yeni solu, sosyalist feministleri, toplumsal ekolojistleri gibi hareketleri liberter sosyalist olarak algılamaktadır. Liberter sosyalizm hakkında detaylı tartışmalar için bk. Chomsky, N. (2003). *Objectivity and liberal schoolship*. New York: New Press.

ları toplumsal maliyet ve faydanın açığa çıktığı bir süreç içerisinde önerirler ve gözden geçirirler. Katılımcı planlama bireysel işçi ve tüketici gruplarına kendi faaliyetleri üzerinde büyük bir yetki verir. Bu gruplar ancak bu faaliyetlerden etkilenen başkalarının meşru çıkarlarıyla kısıtlanır. Hahnel hem kapitalist ekonomide hem de merkezî planlı ekonomilerde çevrenin yeteri kadar dikkate alınmadığını ve ciddi boyutlara varan çevre yıkımıyla karşı karşıya olduğumuzu belirtmektedir. Çevrenin üretim süreçlerinde dikkate alınması gerekirken hırs ve rekabetten dolayı ya da yöneticilerin dikkate almamasından dolayı her iki sistemin de yıkıma neden olduğunu vurgulamaktadır. Çevrenin önemini merkeze alan Hahnel, katılımcı ekonomilerde çevresel kirlilikten direkt olarak etkilenenlerin karar alıcı olmalarıyla daha duyarlı davranacaklarını iddia etmektedir.

Kitabın dördüncü ve son ana bölümünde Hahnel, tanımlamaya ve teorik altyapısını kurmaya çalıştığı iktisadi sisteme nasıl ulaşılabileceğini tartışmaktadır. Yazara göre katılımcı bir ekonomi uygulanabilir ve cazip bir sistem olabilir fakat bugün bulunan noktadan ona ulaşabilecek bir yol yoksa akademik ilgi alanının ötesine geçemeyecektir. Hahnel bu bölümde yaşanan tecrübeleri ve reform denemelerini ele alarak yüzyılın başında nereden nereye geldiğini tartışmaktadır. Hahnel'e göre yirmi birinci yüzyıl eylemcileri, daha güçlü reform hareketleri inşa etmenin ve geçmişte gerek sosyal demokratların gerekse liberter sosyalistlerin pratiğinde ortaya çıkan zayıflıkların üstesinden gelmek üzere, anlamlı reformları gerçekleştirmek için düzenlenen kampanyalarda çalışmanın yanı sıra kapitalizm gelecek on yıllarda varlığını sürdürse de gitgide daha çok insanın adil iş birliğine katılması için fırsatlar oluşturmaldırlar. İnsanların hırs ve rekabet kültürünü aşmaları için yegâne yolun bu olduğunu iddia eden yazar bölümün sonunda katılımcı ekonomi modeli için yaşanmış bazı örnek uygulamaları incelemiştir.

Robin Hahnel vicdanen kapitalizmden rahatsız olan bir aydın olarak toplumun içerisinde bulunduğu çıkmazlara bir çözüm yolu bulmaya ve kapitalizmin insanları boyunduruğu altına aldığı sömürü sistemine bir alternatif sistem oluşturmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda yirminci yüzyılda ortaya çıkan komünist ve sosyalist sistemleri de temel olarak insanın özgürlüğünü kısıtlayan ideolojik düzenlemeler oldukları için eleştirmektedir. "İktisadi Adalet ve Demokrasi: Rekabetten İş birliğine" isimli kitap, bu bağlamda Robin Hahnel'in daha önce Michael Albert ile birlikte yapmış oldukları çalışmaların özeti ve sistematik olarak tek bir kitapta ele alınmış hâlidir. Robin Hahnel içerisinde yaşadığımız ekonomik düzenin ve ona

alternatif gösterilen sistemlerin adaletsiz ve insan doğasına aykırı olduğunu gösterirken kendi ekonomik sistemini tanımlamaya ve detaylarını vermeye çalışmıştır. Fakat getirmiş olduğu eleştiriler açısından ciddiye alınması ve okunması gereken bir kitap iken yerine koymaya çalıştığı sistemin birçok eksik noktaları dikkat çekmektedir.⁵ Aslında genel itibarıyla bakıldığında sert bir dille eleştirdiği komünist ekonomik sistemin açmazı düşüğü yerlerin revize edilmiş hâli olarak bile okunabilir. Marks'ın ilerlemeci yaklaşımı ile paralel olarak Hahnel de kapitalist dönem sonrası yeni düzen için bu sistem içerisinde yeterli bir katılımcı ekonomi modeli tasavvur etmektedir. Önermiş olduğu sistem yeni bir düzenden çok kapitalist ekonominin ve komünist ekonominin sorunlarını çözen daha adil fakat yapısal olarak onların takipçisi bir sistem gibi gözükmemektedir. Komünist sistemin bürokratik işlem ağı ile örüldüğünü ve bunun verimsizliğe neden olduğunu söyleyen Hahnel'in önermiş olduğu işçi konseyleri, tüketici konseyleri, federasyonlar gibi kurumsal yapılar uygulama açısından bakıldığında daha az bürokratik değildir ve teorik olarak olmasa da uygulamada hiyerarşik bir yapıya dönüşebilecek sistemlerdir. Bunlarla birlikte işçi konseylerinin problemlerinin başında "çaba notu" sistemi gelmektedir. Bireylerin gerçekleştirdikleri çabaya göre tüketme hakkı verilen katılımcı ekonomilerde "çaba"nın karşılığı işçi konseyinin diğer üyeleri tarafından belirlenmektedir. Böyle bir sistem teorik olarak işçilerin adil davranacağını öngörse de uygulamada çatışmalara ve haksız rekabete yol açabilir. Konseyler içerisinde veya federasyonlarda ideolojik ya da herhangi bir nedenle oluşan kamplaşmalar yüzünden adaleti sarsıcı sonuçlar oluşabilir. Eşitsiz ve adaletsiz bir notlamanın ötesinde asıl sorun tüketebilme yeteneğinin yine farklılaştırılmış olmasında yatmaktadır. Kapitalist ekonomilerde bireyin toplumsal katkısına göre ücretlendirme yapılmaktadır ve emek veya sermaye ile katkısı fazla olanın geliri yani tüketebilme gücü fazla olmaktadır. Katılımcı ekonomi sistemi çabaya göre değerlendirmenin diğer değerlendirmelerden daha adil olduğunu iddia etse de sonuç olarak bireyler arasında tüketim gücü açısından farklılıklar oluşacaktır yani herkes her istediğini tüketemeyecektir. Bu, zaman içerisinde toplumsal farklılaşmalara -Marksist bir bakış açısı ile ifade etmek gerekirse- iktisadi sınıfların oluşmasına neden olacaktır. Hahnel'in bu noktada getirmiş olduğu açıklama yeterli gibi gözükmemektedir. Hahnel'e göre katı-

5 Katılımcı ekonomi sistemi üzerine yapılmış eleştiri ve tartışmalar için bk. Devine, P. (1988). Democracy and economic planning. *Westview*, 265; Folbre, N. (1991). Looking forward: A roundtable on participatory economics. *Z Magazine*, 69; Hagar, M. (1991). Looking forward: A roundtable on participatory economics. *Z Magazine*, 71; 22. Kotz, D. (2002). Comment on participatory economics. *Science & Society*, 66 (1), 22; Levy, D. (1991). Seeking a third way. *Dollars & Sense*, 19; O'Neill, J. (2002). Comment on participatory economics. *Science & Society*, 66 (1), 25-26; Scialabba, G. (1992). A participatory economy. *Dissent*, 282; Weisskopf, T. (1992). Toward a socialism for the future, in the wake of the demise of the socialism of the past. *Review of Radical Political Economics*, 24 (3-4), 14-17.

lımcı bir ekonomik sistem ile yönetilen bir toplumda tüketmek çok önemli olmayacaktır çünkü toplumsal olarak tüketmek herhangi bir gösterge oluşturmayacaktır. Diğer bir deyişle bireyleri zaten fazla tüketmeye yöneltecek toplumsal bir anlayış oluşmayacaktır.

Diğer taraftan Hahnel komünist partilerin iktisadi adalet ve verimlilik adına iktisadi demokrasiyi ve siyasi demokrasiyi feda ettiklerini iddia etmektedir. Hiyerarşik yönetimle birleşen merkezî planlamanın, devrimci coşku bir kez yatıştığında ve yolsuzluklar bir kere tırmandığında, tam bir kayıtsızlığa bürünen sıradan işçilerin ve tüketicilerin haklarını elden aldığını öne sürmektedir. Fakat akıllara şöyle bir soru gelmektedir: Totaliter siyasi iktidarın sorun ürettiği yerde alternatif, iktidarın olmayışı mıdır? Hahnel'in sistemi içerisinde bazı noktalar eksik bırakılmış durumdadır ya da özellikle atlanılmış denebilir. Örneğin, çıkarları çatışabilecek iki farklı işçi konseyi veya tüketici konseyi arasındaki anlaşmazlıkları çözecek bir kurum veya düzenden bahsedilmemektedir. Yani daha üst bir bakış açısıyla söylemek gerekirse katılımcı ekonomi sisteminde devlet mekanizmalarından bahsedilmemektedir veya onun işlevini görece başka araçlar geliştirilmemiştir, temel olarak bireylerin geliştirdikleri ahlaki kodlar ile böyle bir düzene ihtiyaç duyulmayacağı öne sürülmüştür. Bireylerin daha fazla tüketme ihtiyacını bu sistem içerisinde hissetmeyeceklerini ve bu sebepten dolayı da daha fazla kazanma dürtüsünün oluşmayacağını iddia etmektedir. Bireysel faydanın toplumsal faydanın arkasına atılacağını ve bireylerin katılımcı ekonomi sisteminde kişisel çıkarları göz ardı edileceği öne sürmüştür. İdeolojik bilincin yüksek olduğu ve devrimci ideallerle oluşturulmuş bir düzen içerisinde sistem planlandığı şekilde yürüyebilir fakat sağlam bir bilinç gerektiren bu durum işçi ve tüketicilerin devrimci yaklaşımları kaybolunca sarsıntıya uğrayacaktır.

Hahnel'in özellikle üzerinde durduğu noktalardan bir tanesi de çevre konusudur. Kapitalist sistemin aşırı rekabet ve hırs nedeniyle ve bunun yanında merkezî planlı ekonomilerde de yöneticilerin çevreyi göz ardı etmelerinden dolayı çevre üzerinde onarılamaz yaralar açıldığını belirtmektedir. Çevre konusunda duyarlı ve endişeli bir yaklaşıma sahip olan yazar önermiş olduğu alternatif yaklaşımda çözüm önerilerini çok fazla netleştirememektedir. Çevrenin ister istemez insanlar tarafından zarar göreceğini kabul eden Hahnel önemli olanın yenilenebilir kaynakların kullanılması ve yenilenebilir kaynakların korunması olduğunu ifade etmektedir. Katılımcı ekonomilerde üreticilerin kirlettikleri çevre karşılığında kirlilikten etkilenenlere ödeme yaparak adaletsizliğin telafi edilebileceğini öne sürmektedir. Fakat

kirletme hakkı olarak isimlendirilebilecek bu durumda, bu hakkın kullanım miktarı ve fiyatı nasıl ve kimler tarafından belirlenecektir? Kirleten ile kirlenen aynı kişiler veya konseyler olduğu zaman toplumsal fayda açısından ortaya bir çıkar çatışması çıkmayacak mıdır?

Hahnel uluslararası sistem içerisinde katılımcı bir ekonominin doğal olarak diğer ekonomilerle ticari ilişkilerde bulunmasının kaçınılmaz olduğunu öne sürmüş ve böyle bir ilişki için bir standart geliştirmeye çalışmıştır. “% 50’den fazlası kuralı” olarak isimlendirdiği bu sisteme göre özetle katılımcı bir ekonomi kendisinden daha yoksul bir ekonomi ile etkileştiği zaman ortaya çıkan kârın en az % 50’sini yoksul ülkeye vermek zorundadır. Fakat daha zengin bir ülke ile karşılaşıldığı zaman “hiçbir kurala bağlı olmadan” müzakere edilebileceğini söylemektedir. Hahnel “Daha zengin uluslararası iktisadi ortaklarla ilişki kurduğunuzda alabileceğiniz her şeyi alın.” (s. 243) diyerek aslında ahlaki bir sorun da ortaya çıkarmış olmaktadır. Bu kuralı katılımcı bir ekonomiye göre daha yoksul bir ülke açısından ele aldığımız zaman katılımcı ekonomiden koparılabilecek her türlü taviz ve fayda meşru hâle gelmiş olacaktır yani daha fazla zenginlik haksız rekabeti meşrulaştırmaktadır.

Kuşkusuz Robin Hahnel’in en büyük erdemi vicdanen rahatsız olan bir aydının hırs ve rekabet ekonomisinden bir iş birliği ve katılımcı ekonomik sisteme geçiş çabasıdır. Ancak dinamik ve sürekli değişikliklerin ortaya çıktığı tarihsel süreç içerisinde öngörüler çoğu zaman beklenildiği gibi gerçekleşmemektedir. Hahnel’in önerdiği ekonomik modelde de birçok öngörüler ortaya koymakta ve sistemin işlemesi için iyi niyetler ve umutlar taşımaktadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki Hahnel’in önerdiği ekonomi modeli komünist tecrübelerin başarısızlığından hareketle onu bazı ahlaki kaygılarla ıslah etme ve daha etik fakat daha az bürokratik bir sisteme dönüştürme modeli gibi görünmektedir. Ancak daha ahlaki bir sistem olsa da daha az bürokratik değildir.